

KONSERVERING AV BASUNENGEL

A 112 Tørberget kirke, Hedmark fylke

Mengshoel, Karen, Elisabeth Andersen

Norsk institutt for kulturminneforskning (NIKU)
 Storgata 2, Postboks 736 Sentrum, 0105 Oslo
 Telefon: 23 35 50 00
www.niku.no

Tittel Konservering av basunengel A 112 Tørberget kirke, Hedmark fylke	Rapporttype/nummer NIKU Oppdragsrapport 112/2020	Publiseringsdato 05.11.2020
	Prosjektnummer 1021396	Oppdragstidspunkt april – august 2020
	Forsidebilde Basunengel etter behandling. Foto: NIKU	
Forfatter(e) Mengshoel, Karen, Elisabeth Andersen	Sider 13	Tilgjengelighet Åpen
	Avdeling Konservering	

Prosjektleder Karen Mengshoel
Prosjektmedarbeider(e) Skriv her
Kvalitetssikrer Kjersti Marie Ellewsen

Oppdragsgiver(e) Trysil kirkelige fellesråd
--

<p>Sammendrag</p> <p>Basunengelen fra Tørberget kirke var inne på NIKUs atelier i Oslo til konservering vår/sommer 2020. Behandlingen besto av festing av løs maling, rensing og retusjering av malingstap. Kunsthistoriker Elisabeth Andersen har bidratt med kulturhistorisk bakgrunn.</p>
--

<p>Emneord</p> <p>basunengel, polykrom skulptur, kirkekunst, 1700</p>

Avdelingsleder

Kjersti Marie Ellewsen

Innholdsfortegnelse

1	Bakgrunn	7
2	Basunengler i Norge	8
3	Beskrivelse og tilstand basunengelen i Tørberget kirke	8
3.1	Treverket	9
3.2	Grundering	9
3.3	Malingslag	9
3.3.1	Antatt lagstruktur basert på funn under behandlingen	10
4	Konserveringsbehandling	12
4.1	Konsolidering	12
4.2	Rensing	12
4.3	Retusjering	13
6	Materialliste	14

1 Bakgrunn

Tørberget kirke i Trysil kommune rommer flere eldre inventardeler fra 1600 og 1700-tallet, som opprinnelig kommer fra Trysil gamle kirke (nå revet¹) og Elverum kirke. Foran koråpningen henger en utskåret engel som blåser i en basun. Det er en såkalt *basunengel*. Engelen har en lengre historie enn Tørberget kirke som ble oppført i 1933.²

Figur 1 Tørberget kirke. Foto: Norske-kirker.net

Figur 2 Tørberget kirke under innvielsen 1933. Foto: Digitalt museum

I 1735 kjøpte Trysil gamle kirke altertavle, prekestol, døpefont, obelisker, korskranke, en skåret basunengel og «mindre utstyr» fra gamle Elverum kirke for 12 riksdaler.⁴ Da Trysil fikk ny kirke i 1750 fulgte inventardelene med. I 1861 ble kirken erstattet av en ny kirke, inventardelene fulgte også nå med, men ble fort ansett som umoderne (og antagelig også i dårlig stand) og plassert i våpenhuset. Fortidsminneforeningen anmoder Herredstyret om å få «overladt en del av inventariesager fra Trysil gamle kirke» til oppbevaring på ungdomslaget «trysil-Knuts» lokaler på Solbakken (senere Trysil bygdemuseum) «i det man tror at disse gjenstande – det eneste bygden eier af gjenstande, der kan siges at have lidt historisk værd for hele bygden – kan hædres og opbevres med større fordel i bygden egen midte».⁵

Da Tørberget kirke ble oppført i 1933 overtok de flere av inventardelene, blant annet basunengelen. Altertavle, prekestol, og prekestolhimling er sannsynligvis fra slutten av 1600-tallet.⁶ Basunengelen er antagelig fra tiden rundt 1700 (1680-90?/1700-1720?).

Basunengelen ble tilstandsvurdert sammen med resten av inventaret i kirken i 2004 av Vigdis Vingelgård ved Bevaringsavdelingen Hedmarksmuseet. Basunengelen hadde lavere prioritet til behandling enn de øvrige inventarstykkene, og ble ikke bestemt behandlet før i 2018. I 2020 ble den hentet inn til NIKUs konserveringsatelier for behandling.

¹ <https://www.norske-kirker.net/home/hedmark/trysil-kirke/>

² <https://kirkesok.no/kirke/042000401>

⁴ Knut Fjeld (2006) *Nytt orgel for ny tid*.

⁵ Fortidsminneforeningens Årbok for 1899, s 4-5.

⁶ Ifølge Hans-Jacob Dahl (2015) *Kun et sumpet bondearbeide. En studie av altertavlene til Johannes Skårstad*, har Johannes Skårstad antagelig skåret altertavlen i Trysil kirke, (tilskrives ham) og da sent 1670 eller tidlig 1680.

2 Basunengler i Norge

«Støt i basun på Sion og blås alarm på mitt hellige berg, alle som bor i landet, beve! For Herrens dag kommer - den er nær» (Joel 2,1).

Svevende, utskårede basunengler i tre ble - sammen med svevende dåpsengler - populære i Tyskland og Skandinavia fra slutten av 1600-tallet og utover 1700-tallet. Basunengler er fremstilt i mange varianter i våre kirker fra middelalderen og utover de neste århundrene; kalkmaleri, maleri, på altertavler, korskiller, utskårede, stående, sittende etc. Særlig ble disse englene populære på 1600-1800-tallet. Mens dåpsenglene sørget for at barna ble innlemmet i Guds rike, slo basunenglene alarm om Dommedag. Basunenglene holder basunen i den ene hånden og ofte et utskåret skriftbånd i den andre med teksten «Staar op I Døde og kommer for Domen».

Vi har i dag bevart 11 svevende basunengler i Norge.⁷ Disse er derfor viktige å bevare – både fysisk, men også deres historie og kontekst.

3 Beskrivelse og tilstand basunengelen i Tørberget kirke

Skulpturen måler 104 cm (h) 102 cm (b) 49 cm (d). I kirken er den montert hengende fra taket fra en støpt krok. Kroken er festet i figurens bakside/rygg.

Basunengelen har en fotsid kjortel, som holdes oppe over høyre kne av en liten knapp. Beltet er dekorativt med en ekstra knute som henger ned langs høyre side. Vingene er oppslåtte og fargerike, og håret faller i gylne krøller. I høyre hånd holder hen en lang basun til munnen. Venstre hånd har holdt opp et utskåret skriftbånd som i dag er tapt.

Figur 3 Basunengelen før behandling. Foto: NIKU

Figur 4 Figuren måtte henge under behandling for tilgang til baksiden. Foto før behandling

⁷ Pr. juni 2020. Det er et pågående prosjekt å få oversikt over alle bevarte og tapte basunengler i Norge (v/Elisabeth Andersen, NIKU).

3.1 Treverket

Skulpturen er skåret i tre. Treslaget er ikke analysert, da det faller utenfor prosjektets rammer.

Vingene er separate emner bøtt inn i ryggen med smidde spikre, og forsterket senere med mer moderne spikre. Én av fjærene på venstre vinge er bøtt inn med sekundært treverk. (se Figur 6) Armene er også separate emner. Engelen sin venstre arm er skjøtt på ved albuen.

En langsgående sprekk er synlig på forsiden av skulpturen. Basunen er sekundær og festet med en skrue.

Treverket ser ut til å være i god stand, uten spor av treborende insekter.

Figur 5 To av fingrene er sekundære tilføyelser.
Foto: NIKU

Figur 6 Nest nederste fjær er en sekundær tilføyelse. Foto: NIKU

3.2 Grundering

Grunderingen er hvit og relativt tykk. Den er løselig i vann. Flere steder har grunderingen sluppet taket i underlaget, og gitt bom i hele malingsstrukturen.

3.3 Malingslag

Engelen har gyldent hår, grønn kjortel med gullfargede blomster og sorte konturer. Kjortelen har rødt fôr og en grålig lys halslinning med blå og rød dekor i striper. Det samme mønsteret er å se på et belte/klede engelen bærer rundt livet. Hudområdene er malt i en lys karnasjonsfarge.

Overmalinger: Kjortelen var originalt grønn med sorte detaljer (synlig på baksiden, se Figur 8), men overmalt blå, overmalt brun, så avdekket og igjen overmalt grønn. Baksiden er fremdeles blå. Forgylling er imitert ved å male med gullfarget pigment i overmalingen. Det har ikke latt seg påvise noen modellering eller dekorelementer i det blå, men det utelukkes ikke at noe slik ligger under den nåværende overflaten.

Karnasjonen er også retusjert/overmalt flere steder. Oppmalte områder på vingene er patinert med en svart vask som er vannsensitiv. Én av fjærene i engelen sin høyre vinge er sekundær.

Den gråhvite halslinningen har vært overmalt rosa, men dette er delvis fjernet. De røde og hvite stripene er sannsynligvis originale, mens de hvite områdene mellom stripene er overmalt gråhvitt. I nakken er overflaten mindre behandlet, så her gis et mer korrekt inntrykk av den originale overflaten.

Vingene er gråhvite. Hver fjær er gradert mot rødt og blått utover mot spissen, og kantet med gull. Dette gullet er sekundært, og det er vanskelig å si om det har vært forgylt originalt. Overflaten har brune flekker som tyder på at vingene har vært overmalt i brunt og avdekket.

Hårpartiet er overmalt i skjelligull. Under den synlige overflaten ligger et brunt lag som også er synlig på baksiden. Det er mulig håret originalt har vært forgylt, men det har ikke latt seg påvise.

Fôret i kjortelen er originalt rødt. Enkelte steder er et lyst lag som ligger i klumper synlig på det røde. Fôret er retusjert i monokrom rødt.

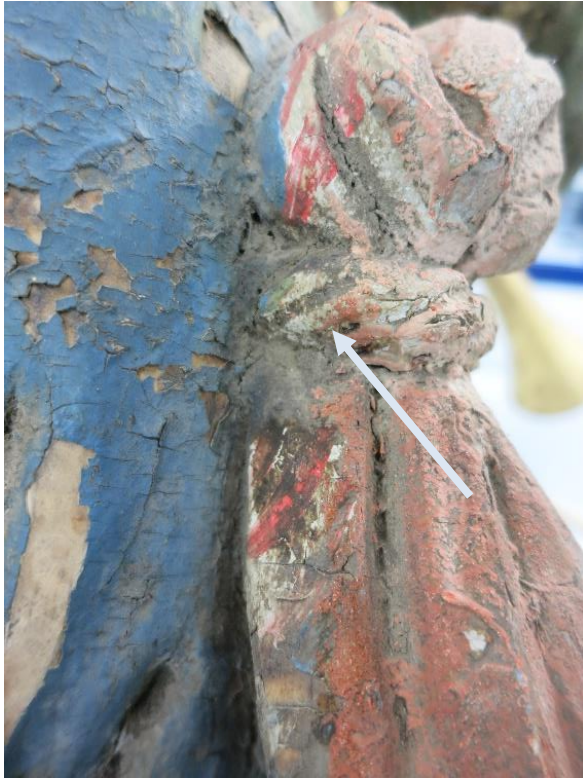
Den brunlige overmalingen har ligget på vingene og på kjortelen. Dette malingslaget har tidligere blitt fjernet, noe som har gitt en del hakk, sår og skrapeskader i overflaten. Denne behandlingen må ha vært utført før siste overmaling.

Tilstand: Malingslagene har flere store oppskallinger. Enkelte steder, som på figurens hals og nakke, er det store områder med bom. Oppskallingene er harde, og ikke nødvendigvis løse.

Overflaten har også en del malingstap.

3.3.1 Antatt lagstruktur basert på funn under behandlingen

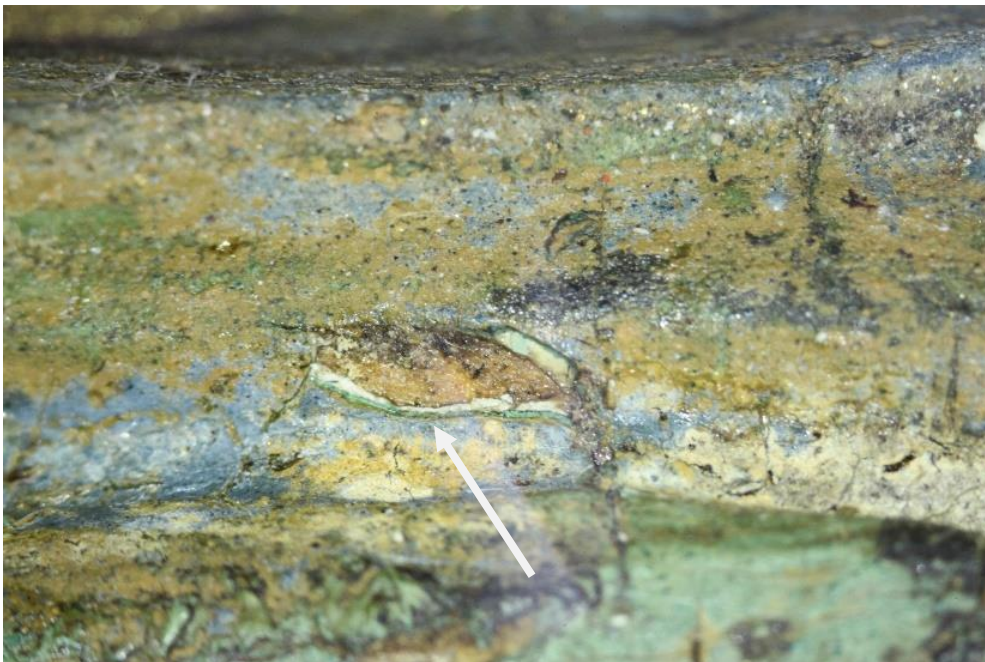
Kjole	Knyttet klede	Krage	Vingene
Treverk	Treverk	Treverk	Treverk
Grundering	Grundering	Grundering	Grundering
Grønn med sorte detaljer (Figur 8)	Hvit med mønster i sort og rødt (Figur 7)	Hvit med røde og blå striper	Hvit gradert mot rødt og blått på hver enkelt fjær
Blå	?	?	?
Brun overmaling (senere fjernet)	Rosa (senere fjernet på forsiden) (Figur 7)	Rosa (senere fjernet)	Overmalt brun (avdekket)
Grønn med sorte detaljer og gull	Varm hvit på de hvite feltene	Varm hvit på de hvite feltene	Retusjert i varm hvit, grønt og rødt

Figur 7 Detalj fra skulpturens bakside. Det knyttede kledet har vært hvitt med mønster i rødt og sort. Foto fra baksiden der det rosa laget fremdeles ligger. Foto: NIKU

Figur 8 Kjortelen var originalt gullig grønn med sort dekor. Denne ble overmalt blå. Foto viser detalj fra skulpturens bakside der original gulgrønn er synlig i glipper i den blå overmalingen. På forsiden er kjortelen igjen overmalt i grønt. Foto: NIKU

Figur 9 Mikroskopfoto fra avskalling i overmalt område. Grønt malingslag er synlig under blått lag. Brun overmaling er delvis fjernet, og overmalt grønt. Foto: NIKU

4 Konserveringsbehandling

4.1 Konsolidering

Oppskallingene er limt med Lascaux medium for konsolidering (LMK) (se materialliste), og lagt ned med varmeskje. Store oppskallinger ble i tillegg vektet ned under herding der det lot seg gjøre på den tredimensjonale flaten.

Flere steder er oppskallingene stive og lar seg vanskelig legge ned uten vekter, noe om ikke lar seg gjennomføre med engelen hengende. Disse oppskallingene er tilført lim og sikret slik at malingsflakene ikke faller av.

4.2 Rensing

Overflatesmuss er rensert bort med bufferløsning av NaOH og B(OH)₃ med pH 8 i kombinasjon med saliva. Rensingen er utført med bomullspinne. Engelens forside, som in situ vender ned, var ikke spesielt skitten. Baksiden derimot, som normalt vender opp, var som forventet svært skitten.

Enkelte steder er overskudd av animalsk lim fra en tidligere behandling fjernet med varmt vann. Dette gjelder spesielt i områder der limet har skallet opp pga overflatespenninger og trukket maling av overflaten. Figur 10

Animalsk lim har trukket maling av i oppskallinger. Her på engelens venstre skulder. viser et slikt område, på engelens venstre skulder der limet ligger tykt.

Figur 10
Animalsk lim har trukket maling av i oppskallinger. Her på engelens venstre skulder. Foto: NIKU

4.3 Retusjering

Malingstap som var skjemmende for helheten ble retusjert med gouache fra Winsor & Newton tynnet i springvann. Fokus var på å slutte konturer og samle inntrykket der skadene var forstyrrende for helheten. Noen rester av brun overmaling er også retusjert.

Figur 11
Basunengelen
etter
behandling.
Foto: NIKU

6 Materialliste

Tiltak	Metode	Materialer Handels-navn (oppgi også løsning)	Materialer (kjemisk sammensetning)	Område
Konsolidering	Lim påført med spisspensel, lagt ned med varmskje og evt vekt der det var mulig	Lascaux medium for konsolidering (LMK) fra Lascaux	Finfordelt vannrik akrylkopolymer dispersjon	Løs maling på hele overflaten
Rensing	Påført med bomullspinne	Bufferløsning av vann, borsyre, lut	B(OH) ₃ , bufret til pH 8 med NaOH.	Hele overflaten unntatt sekundære felter på vingene der malingen var fuktsensitiv
Rensing	Påført med bomullspinne	Saliva	Naturlig saliva	Hele overflaten
Rensing	Tørr rens	Sminkesvamp	Polyuretan	Fuktsensitive områder på vingene
Retusjering	Maling påført med spisspensel	Gouache fra Winsor & Newton	Bindemiddel: gummi arabicum Pigmenter: gul oker, sinkhvitt, bensort, kadmiumrød, kadmiumgul, gull, ultramarin	I tap som var skjemmende for helheten, samt i skader som brøt malte konturer. Kun på engelens forside, den siden som vender ned mot publikum

Norsk institutt for kulturminneforskning er et uavhengig forsknings- og kompetansemiljø med kunnskap om norske og internasjonale kulturminner.

Instituttet driver forskning og oppdragsvirksomhet for offentlig forvaltning og private aktører på felter som by- og landskapsplanlegging, arkeologi, konservering og bygningsvern.

Våre ansatte er konservatorer, arkeologer, arkitekter, ingeniører, geografer, etnologer, samfunnsvitere, kunsthistorikere, forskere og rådgivere med spesiell kompetanse på kulturarv og kulturminner.

www.niku.no

NIKU Oppdragsrapport 112/2020

NIKU hovedkontor
Storgata 2
Postboks 736
Sentrum
0105 OSLO
Telefon: 23 35 50 00

NIKU Tønsberg
Farmannsveien 30
3111 TØNSBERG
Telefon: 23 35 50 00

NIKU Bergen
Dreggsallmenningen 3
Postboks 4112
Sandviken
5835 BERGEN
Telefon: 23 35 50 00

NIKU Trondheim
Kjøpmannsgata 1b
7013 TRONDHEIM
Telefon: 23 35 50 00

NIKU Tromsø
Framsenteret
Hjalmar Johansens
gt. 14
9296 TROMSØ
Telefon: 77 75 04 00